

Галоўныя правілы кітайскага дэтэктыва

Нататкі перакладчыцы Гуліка

У канцы XIX стагоддзя ў еўрапейскую літаратурную моду ўвайшлі дэтэктывы, і брытанскі пісьменнік Артур Конан Дойл замацаваў канон, прыдумаўшы ўсё тое, за што мы гэты жанр цяпер любім: дробныя рэчыўныя доказы, якія пакідае пасля сябе забойца, і вобраз самотнага, трошкі загадкавага сышчыка, які гэтыя доказы збірае. Шэрлак Холмс зрабіўся першым вялікім англійскім дэтэктывам (раней за яго з'явіўся толькі Агюст Дзюпэн з навел Эдрага По), і пасля творцы ва ўсім свеце пачалі прыдумляць такіх персанажаў аднаго за адным.

Ганна Янкута

З'явіліся айцец Браўн Гілберта Кіта Чэстэртана, міс Марпл і Эркуль Пуаро Агаты Крысці, камісар Мегрэ Жоржа Сіменона, Ніра Вулф Рэкса Стаўта і многія-многія іншыя. Дэтэктыўныя серыялы (не толькі кінематаграфічныя, але і кніжныя) застаюцца папулярнымі дагэтуль, а іх здагадлівых герояў — будзь гэта нарвежац Хары Холе ці паляк Тэадор Шацкі — ведаюць і любяць ва ўсім свеце.

Але мала хто здагадваецца, што ў кітайскай традыцыі свой вялікі дэтэктыў з'явіўся задоўга да Агюста Дзюпэна і Шэрлака Холмса. Бо кантынент кітайскай літаратуры, цалкам супастаўны з той безліччу кніг, што за стагоддзі напісалі ў Еўропе, можа прапанаваць чытачам усё, чаго толькі ні запрагне самы вытанчаны густ. Тут ёсць свае раманы і аповесці, свая, надзвычай багатая паэзія — і свой дэтэктыўны канон, свае правілы вядзення расследавання і свае асаблівасці вобразу эпічнага змагара з Цемрай, якім, паводле Даніэля Клугера, з'яўляецца літаратурны сышчык.

Вялікага кітайскага дэтэктыва звалі Дзі Жэньцзэ. Ён быў рэальнай гістарычнай асобай, чыноўнікам і дзяржаўным дзеячам эпохі Тан, жыву у 630–700 га-

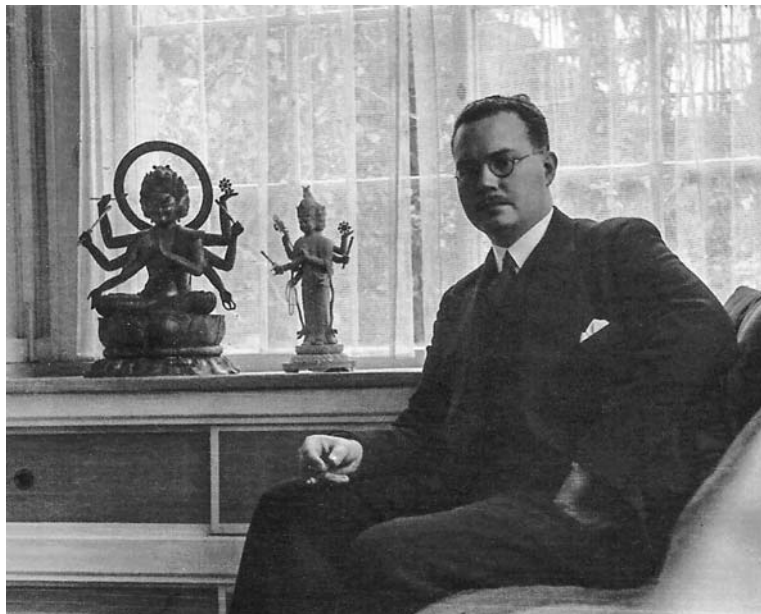
дах і праславіўся не толькі дзякуючы мудрасці і справядлівасці сваіх рашэнняў, што дабратворна ўплывалі на абстаноўку на падначаленых яму тэрыторыях, але і ўменнем разбірацца з самымі забытанымі злачынствамі. Дзякуючы гэтаму вобраз сумленнага суддзі Дзі захаван у памяці людзей, і чыноўнік зрабіўся папулярным героем гісторый пра злачынствы. Калі ў часы дынастыі Мін (1368–1644 гады, істотна раней, чым у Еўропе) у моду ўвайшоў жанр дэтэктыўна-гістарычнага рамана, пісьменнікі звярнуліся да часоў Дзі Жэньцзэ, праўда, не надта турбуючыся пра дакладнасць і ўводзячы ў аповед элементы сучаснага ім жыцця: побытавыя дэталі і новыя дасягненні, якіх у эпоху знакамітага суддзі быць не магло.

Адзін такі дэтэктыўны раман эпохі Мін пад назвай «Дзі Гун Ань» — «Знакамітыя справы суддзі Дзі» — трапіў у рукі нідэрландскага ўсходазнаўцы Роберта ван Гуліка (1910–1967). Ён набыў кнігу ў такіскай антыкварнай краме — і лепшага чытача было цяжка ўявіць. Нарадзіўшыся ў сям'і ваеннага доктара, які служыў у каланіяльнай адміністрацыі ў Інданэзіі, Гулік з дзяцінства валодаў размоўнымі малайскай, яванскай і кітайскай мовамі, потым вывучыў санскрыт, літаратурную кітайскую і японскую і зрабіўся ці не самым эрудзіраваным усходазнаўцам XX стагоддзя. Зацікавіўшыся раманам «Дзі Гун Ань», а разам з тым — і асаблівасцямі кітайскай судовай сістэмы, Гулік пераклаў кнігу на англійскую мову

Мала хто здагадваецца, што ў кітайскай традыцыі свой вялікі дэтэктыў з'явіўся задоўга да Агюста Дзюпэна і Шэрлака Холмса

і ў 1949 годзе апублікаваў пераклад у Токіа, дзе якраз працаваў у вайскавай місіі, што займалася праблемамі акупацыі Японіі. Аднак на гэтым ён не спыніўся: жадаючы, паводле яго слоў, нагадаць сучасным кітайскім і японскім дэтэктыўшчыкам пра тое, што іх уласная гісторыя можа даць выдатны матэрыял для творчасці, Гулік у 1950 годзе напісаў свой першы стылізаваны раман «Кітайскае забойства ў лабірынце» пра суддзю Дзі. Пасля гэтага выйшла яшчэ больш за дзесяць кніг гэтай серыі, сярод якіх — зборнік апавяданняў «Следства вядзе суддзя Дзі» (1967). Беларускі пераклад гэтага зборніка пачаў свет у пачатку 2019 года.

Першапачаткова творы пра суддзю Дзі былі арыентаваныя на ўсходняга чытача. Нягледзячы на сваё нідэрландскае паходжанне, паліглот Гулік пісаў не на роднай, а на англійскай мове, і адзначаў, што ставіцца да гэтых гісторый не больш як да чарнавікоў для перакладу на кітайскую і японскую. Японскі пераклад рамана «Кітайскае забойства ў лабірынце» сапраўды быў апублікаваны на пяць гадоў раней, чым арыгінальнае выданне. І ўсё ж Гулік адаптаваў кітайскі матэрыял так, каб асалоду ад гісторый пра суддзю Дзі маглі атрымаць не толькі кітайцы ці японцы, але і мала знаёмыя з кантэкстам твораў еўрапейцы. У кнігах серыі выкарыстоўваюцца звыклыя для англамоўнага чытача звароты «містар», «місіс» і «міс», а таксама англійскія меры даўжыні — «футы» і «ярды». У беларускім перакладзе зборніка апавяданняў «Следства вядзе суддзя Дзі» на месцы гэтых «футаў» і зваротаў з’яўляюцца кітайскія «чы» і нейтральныя «пан», «пані» і «паненка», каб не абцяжарваць шматкультурны кантэкст кнігі яшчэ адным кампанентам.

Роберт ван Гулік.

Пішучы пра суддзю Дзі, Гулік, несумненна, адштурхоўваўся ад дзвюх досыць розных літаратурных традыцый — кітайскай і еўрапейскай. І таму многія рэчы ў яго творах маглі паказацца дзіўнымі чытачам, што прывыклі да гісторый Крысці ці Чэстэртана. Тым не менш, кнігі займелі на Захадзе вялікі поспех і былі перакладзеныя на розныя мовы — магчыма, якраз таму, што прыўнеслі ў дэтэктыўны жанр своеасаблівы кітайскі каларыт. Для таго, каб падчас чытання апавяданняў са зборніка «Следства вядзе суддзя Дзі» ці іншых твораў Гуліка надта не блытацца і не здзіўляцца, варта памятаць некалькі галоўных правіл, якіх павінен у расследаванні злачынства трымацца кітайскі дэтэктыў.

Правіла першае: калі ў вашай акрузе здарылася злачынства, прыгледзьцеся больш уважліва. Яно толькі на першы погляд адно. Пра нешта вы пакуль не здагадаецеся або вам проста не паспелі паведаміць. Да забойства неўзабаве дадасца рабаўніцтва ці іншае забойства, а можа, нават не адно. Бо, у адрозненне ад еўрапейскіх дэтэктыўных твораў, дзе

Вялікага кітайскага дэтэктыва звалі Дзі Жэньцзэ. Ён быў рэальнай гістарычнай асобай, чыноўнікам і дзяржаўным дзеячам эпохі Тан, жыў у 630–700 гадах і праславіўся не толькі дзякуючы мудрасці і справядлівасці сваіх рашэнняў

«Дэтэктыў Дзі: чатыры нябесныя цары». Кадр з фільма.

сюжэт звычайна круціцца вакол аднаго ці серы падобных і відавочна звязаных паміж сабой злачынстваў, у гісторыях пра суддзю Дзі (як і ў арыгінальных кітайскіх раманах) злачынстваў часцей за ўсё некалькі. Сам Гулік меркаваў, што такая асаблівасць мае рэалістычны характар: у акругах, якімі кіравалі суддзі, жыло шмат людзей, таму і злачынстваў мусіла здарацца шмат. Іх расследаванне ў гісторыях пра суддзю Дзі вядзецца паралельна, і вінаватым не заўсёды аказваецца адзін

У класічным кітайскім дэтэктыве тыя ці іншыя падзеі часам з'яўляюцца вынікам умяшання найвышэйшых або іншасветных сіл. З гэтым правілам Гулік абыходзіцца вольна. Любое злачынства ў яго кнігах мае цалкам рацыянальную разгадку

і той жа нягоднік. Ці нягодніца — з гендарнай роўнасцю ў Гуліка ніякіх праблем няма.

Апроч цыклу пра суддзю Дзі Гулік знакаміты сваімі навуковымі працамі, і сярод іх — «Сексуальнае жыццё ў Старажытным Кітаі», даследаванне, якое яшчэ да другой хвалі фемінізму і ўздыму цікаўнасці да гісторыі штодзённасці зрабілася ўзорам для работ пра прыватнае і інтымнае жыццё і дагэтуль лічыцца актуальным. Так што Гулік выдатна ведае, як у Старажытным Кітаі пачуваліся мужчыны і жанчыны, багатыя і бедныя, чыноўнікі і прастытуткі, гомасексуалы і гетэрасексуалы, і выкарыстоўвае гэтыя веды напоўніцу. Нават у не надта доўгіх апавяданнях са зборніка «Следства вядзе суддзя Дзі» даецца шырокая панарама жыцця кітайскага грамадства, што, дарэчы, таксама ў нейкім сэнсе даніна традыцыі: у кітайскіх раманах звычайна дзейнічае вялізная колькасць персанажаў, якія звязаныя паміж сабой забытанымі сувязямі. Гулік змяняе колькасць герояў, пакідаючы толькі тых, што сапраўды патрэбныя для раскрыцця інтрыгі, аднак сярод іх ёсць прадстаўнікі розных класаў.

Каб падкрэсліць, наколькі гэтыя класы далёкія адзін ад аднаго, у беларускім перакладзе выкарыстоўваюцца розныя формы ветлівасці. Так, прадстаўнікі найніжэйшых колаў звяртаюцца адно да аднаго на «ты», сярэдняга класу — на «вы». І толькі ў дачыненні да суддзі Дзі як найвышэйшай улады ў акрузе ўсе ўжываюць максімальна пачціваю форму — зварот у трэцяй асобе. «Пана суддзю чакаюць з тэрміновай навіной», — гаворыць чыноўніку яго памочнік, радца Хун у апавяданні «Пяць шчаслівых аблокаў», абвясчваючы такім чынам пачатак новага следства. Безумоўна, правіла пра паралельнае расследаванне некалькіх злачынстваў датычыцца перадусім твораў буйной формы, але ў зборніку «Следства вядзе суддзя Дзі» яно таксама досыць часта выконваецца. Напрыклад, у апавяданнях «Справа пра вельмі важную паперу», «Забойства на лотасавым ставе» і «Імператарскія труны» злачынстваў будзе як мінімум два. Праўда, насуперак кітайскай традыцыі, у адным з тэкстаў зборніка суддзя зробіць выснову, што ніякага злачынства ўвогуле не адбылося.

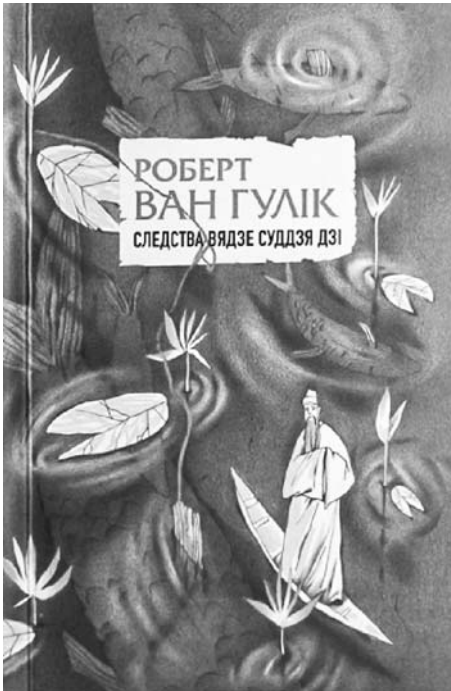
Правіла другое: калі пасля доўгага і складанага расследавання забойцы сярод людзей не знайшло-

ся, яго варта пашукаць сярод іншых істот — напрыклад, дэманаў або ведзьмаў. У класічным кітайскім дэтэктыве тыя ці іншыя падзеі часам з’яўляюцца вынікам умяшання найвышэйшых або іншасветных сіл. З гэтым правілам, у адрозненне ад першага, Гулік абыходзіцца больш вольна. Любое злачынства ў яго кнігах мае цалкам рацыянальную разгадку, як да гэтага прывыклі еўрапейскія чытачы. Тым не менш, звышнатуральнае час ад часу нагадвае пра сябе. Так, напрыклад, у апавяданні «Ён прыходзіць з дажджом» сярод падазраваных з’яўляюцца дэман і духі, а ў апавяданні «Два жабракі» суддзю, які стомлены працай і хоча вярнуцца да сям’і, пакінуўшы справу нераскрытай, наведвае Лі з кіем, адзін з Васьмі Бессмяротных — святых даоскага пантэона, — каб нагадаць пра неабходнасць выконваць свой доўг нават у святочны дзень.

Правіла трэцяе: калі злачынца выяўлены, ён ці яна мусіць панесці пакаранне, часцей за ўсё, смяротнае. І гэтае пакаранне, якому звычайна папярэднічаюць катаванні, мусіць быць апісана ў раманах гэта жа падрабязна, як і само злачынства. Так чытачы атрымліваюць шанец напоўніцу адчуць трыумф справядлівасці. Гулік гэтага правіла

«Суддзя Дзі». Гульня.

«Следства вядзе суддзя Дзі».
Беларускі пераклад.

збольшага не прытрымліваецца; выключэнне складае толькі яго першы раман, «Кітайскае забойства ў лабірынце», які заканчваецца менавіта так, як патрабуе традыцыя. Тым не менш, эпізоды, якія так ці іначэй закранаюць праблему пакарання, сустракаюцца і ў іншых творах. Праўда, яны маюць не такія крыважэрны характар, як у класічных кітайскіх романах. Напрыклад, у апавяданні «Імператарскія труны» злачынца атрымлівае дазвол скончыць жыццё самагубствам, і гэтае самагубства, хоць і без вусцішных падрабязнасцей, апісваецца цэлыя два абзацы.

А вось адно важнае правіла, паводле якога пісаліся даўнія кітайскія дэтэктыўныя гісторыі, Гулік ігнаруе цалкам. У адрозненне ад еўрапейскіх твораў, дзе працэс паступовага расследавання загадкі займае найважнейшае месца, і чытачы маюць шанец шукаць забой-

У адрозненне ад многіх іншых сышчыкаў, кітайскі вылучаецца не толькі цікавасцю да ўсяго загадкавага і прагай усталяваць ісціну, але і жаданнем абараняць слабых і гарантаваць усім і кожнаму справядлівы разбор яго справы

цу разам з дэтэктывам, кітайскія раманы, як адзначае Гулік, з раскрыцця злачынцы звычайна пачынаюцца, і чытачы проста атрымліваюць асалоду ад апісання расследавання, «як можна атрымліваць асалоду ад сузірання шахматнай партыі». Але Гулік разумеў, што такі расклад напэўна расчараваў бы яго чытачоў, і таму даў ім магчымасць разабрацца ў таямніцы самім, раскрываючы яе толькі ў канцы гісторыі. Яшчэ адзін адчувальны ўплыў еўрапейскай традыцыі на творы пра суддзю Дзі — гэта з'яўленне побач з ім некалькіх памочнікаў. Спярга гэта толькі радца Хун Лян, мудры стары, які дапамагае чыноўніку з паперамі, а потым і некалькіх іншых каларытных персанажаў: не надта разумныя Ма Чжун і Цяа Тай, былыя разбойнікі, якія пайшлі на службу ў суд і далучаюцца да спраў тады, калі суддзі патрэбныя моцныя рукі, і колішні махляр Таа Гань, здольны хітраццю здабываць патрэбную інфармацыю. Памочнікі такога кшталту — прастадушныя, як доктар Уотсан пры Шэрлаку Холмсу, ці спрытныя, як Арчы Гудвін пры Ніра Вулфу, — гэта часты арыбут еўрапейскай дэтэктыўнай гісторыі, важны не менш за самога Вялікага Сышчыка.

Сам таго не чакаючы, Гулік не толькі вярнуў суддзі Дзі вядомасць на радзіме, але і падарыў свету новага дэтэктыва — хай не самага папулярнага, але дакладна аднаго з самых каларытных. У адрозненне ад многіх іншых сышчыкаў, кітайскі вылучаецца не толькі цікавасцю да ўсяго загадкавага і прагай усталяваць ісціну, але і жаданнем абараняць слабых і гарантаваць усім і кожнаму справядлівы разбор яго справы. Спалучыўшы рысы ідэалізаванай легендарнай асобы і шараговага чыноўніка эпохі Тан з усімі яго хібамі і недахопамі, Гулік стварыў цікавы сучаснаму чытачу супярэчлівы вобраз, які не толькі разблытвае самыя заблытаныя справы, але і можа пасля заканчэння следства сказаць свайму памочніку: *«Гэтая справа прынесла мне вялікую карысць, Хун! Вельмі асабістую і вельмі значную карысць. Мушу прызнацца, што сёння раніцай я быў не ў гуморы і пачаў сумнявацца, ці падыходзіць мне гэтая пасада. Але я быў дурнем. Гэта цудоўны, выдатны занятак, Хун! Хаця б таму, што дае магчымасць гаварыць за тых, хто сам за сябе гаварыць не можа».*